

A tanulmányíró Babitsról

(Babits Mihály: Esszék, tanulmányok. Bp. 1978. Szépirodalmi K.)

„A bárányok csoportosan járnak, a pásztor egyedül van – a furulyájával.”
(*Irodalom és társadalom*. 1912.)

Nem gőgös, hanem tragikus magány. Nem sors adta, született, hanem körülmények adta, szerzett egyedüllét. Igaz, vállalja is, programot csinál belőle. De szenved is, vívódást csinál belőle. Furcsa különállás, mert vezérszereppel párosul. Ellentmondás? Lehet, hogy általában igen, de nála nem. Mert nem sors adta, született vezér, hanem körülmények adta, botcsinálta vezér. Nem vezér is és magányos is, hanem magányos vezér. Azért magányos, amiért vezér. Nem a vezérségből következik a magány, vagy a magányból a vezérség. Hanem ugyanabból következik a magány, amiből a vezérség. A kor, a korhoz kötött részigazság, az értékpusztulás tagadásából. A tradíció, az egyetemes örök igazság, az értékörzés vállalásából. Persze a vezérszerephez az arisztokratizmusa is megvan, a hiúsága is megvan, a küldetéstudata is megvan. De nem ezek szülik a vezérszerepet, hanem a vezérszerep szüli ezeket. A teljes személyiségével vállalja, és a teljes személyiségével nő fel hozzá. És ezt hirdeti – nem a vezérséget, hanem a vezérség tartalmát – egy életen át. Intellektuálisan súlyos lírában, líraian hiteles epikában, költőien személyes esszéiben.

Hogy mekkora a művében az esszé súlya, így, kötetbe gyűjtve tűnik ki igazán. Az, hogy egyenrangú a lírával és az epikával. Hogy mekkora a magyar irodalomban az esszéművészete súlya, ugyancsak így, kötetbe gyűjtve tűnik ki igazán. Az, hogy egyenrangúvá teszi az esszét a hagyományos szépirodalmi műfajokkal. Pontosabban szólva, hogy szépirodalomná, költői műfajjá teszi az esszét, egyenrangúvá a hagyományos szépirodalmi műfajokkal. Mert elválasztja a szaktudományoktól, a politikai gyakorlattól, a közvetlen társadalmi praxistól. És közelíti a fogalmi önkifejezéshez, a világtérképéhez, a személyesen közvetlen életfilozófiához. Vagyis visszatér Montaigne-hez, aki, ha nem is konstituálja, de nevével nevezi a műfajt. És a francia nagy század nagyjaitól, az aforista-moralista életbölcsekhez: Pascalhoz, La Rochefoucauld-hoz, La Bruyère-hez. Ezzel vízvázaló és egyéni variáció a magyar esszé történetében. Vízvázaló a XIX. századi műfajhoz képest, egyéni variáció a XX. századi műfajban. Egyik út a hazai esszéművészet hármastűjén a század elején. Az első út, a Fülepe, a szaktudományokból indul, és oda is tér vissza. A második út, a Lukácsé, a filozófiából indul, és oda is tér vissza. A harmadik út, a Babitsé, a költészetből indul, és oda is tér vissza. Következtesen és tudatosan költői esszé ez. Nemcsak a megfogalmazásnak az értekező próza tárgyyszerűségét és a líra versszerű végérvényességét ötvöző stílus remekléseiben, hanem a megelevenített alakok portrészerű konkrétságában és a megragadott gondolatok érzékeltes személyességében is. Lukácssal, *A lélek és a formák* szerzőjével folytatott vitája jelképes értékű. Azt hiányolja, amit maga megvalósít, azt kifogásolja, amit maga meghalad. Hiányolja az esszék hőseinek egyedi jellegzetességeit, kifogásolja arcképiük inkonkrét általánosságát. Hiányolja az apró tényekből levont gondolati következtetéseket, kifogásolja a tényszerű fedezet nélküli bölcséleti általánosításokat.¹ Ő éppen ezekből építkezik. Félreismerhetetlenül megragadott egyedi jellegzetességekből, jelképes tényekből szerkesztett gondolati konstrukciókból. Így hozza létre a műfaj reprezentatív mesterműveit. Mert érdemes végre kimondani: *Az ifjú Vörösmarty*, *A férfi Vörösmarty* és a *Petőfi és Arany* vagy, mondjuk, *A veszedelmes világnézet*² pontosan olyan műfajkonstituáló-megújító remekmű, mint *Az ős Kaján*, a *Hét krajcár* és az *Óda*, vagy, mondjuk, az

¹ A lélek és a formák. 1910. I. 157–160.

² Az ifjú Vörösmarty. A férfi Vörösmarty. 1911. I. 208–256. Petőfi és Arany. 1910. I. 160–181. A veszedelmes világnézet. 1918. I. 510–518.

Édes Anna. Itt is egészet akar és teljeset is alkot. Költőportréiból virtuális magyar irodalomtörténet lesz és emögött vagy ebből modern magyar nemzetkarakterológia. Olvasónaplója európai irodalomtörténeté nő. Néhány elméleti megjegyzéséből előadássorozat, objektívan megalapozott és szubjektívan megkomponált irodalomteória kerekedik. De ez még csak teljesség és nem egység. A teljesség egységét vagy az egység teljességét az önmagához való hűség, az ellentétekből épülő belső harmónia következetessége adja.

Antinómiák

„Hiszek az észben, hogy ameddig ér, hűséges szolgája annak a valaminek, amit el nem ér. . . Építse életünket; s ahogy a vers jobb lesz és nem rosszabb, ha az ész építi / csak ott álljon az építész mögött a gazda is! / – akként legyen már egyszer jobb életünk. Esztelen iszonyokon ment át Európa / esztelen volt az én életem is / : jöjjön most már az ész!” (*Örökkék ég a felhők mögött.* 1924.)

Furcsa fohász az észhez. Szolgálja, ami rajta kívül van! Persze nem az értelmén innenről van szó, az értelmetlenül, hanem az értelmén túlról, az értelem fölöttiről. Nem ellentmondás? Értelem fölöttit szolgáló értelem? Az, de termékeny-művészi ellentmondás. A sziklatömb egységű Babits-életmű ilyenekből, egyé olvasztott kettősségekből, szintézissé emelt tézisekből-antitézisekből épül fel.

Ott van mindjárt az útnak indító táj. A nála ösztönösen is, tudatosan is, költészetben is, teóriában is annyira meghatározó élmény. Persze, hogy a Dunántúl az alap, Pannónia. De – többször utal rá – fontos Erdély is, Transzylvánia. Nemcsak Szekszárd színez, hanem Fogaras is. Szekszárdon a mediterrán tengerről álmodnak a szőlőhegyek. Fogarason babonákról suttognak a komor havasok. Meg is fogalmazza ezt: a kék táj és a barna táj ellentétét.³ A Dunántúl csupa szelidség, Erdély csupa vadtság. Pannónia harmonikus, megoldott, kerek. Transzylvánia, diszharmonikus, megoldatlan, szaggatott. Cenci néni házát az elmúlás elégiája lengi körül. Az Apafiak várát balladák árnya üli meg. A magyar világ két pólusa. Ellentétes és feloldhatatlan. Ő oldja fel, teremt az ellentétekből egységet.

Nemcsak a tájban, a táj szellemében teszi ezt, hanem a tradícióban, a tradíció szellemében is. Például a hit és a hitetlenség, az áhítat és a szkepszis dilemmájában. Mert egyfelől a megtérő Ágoston az eszménye és a hívő Pascal, másfelől a bölcsen kételkedő Anatole France.⁴ Persze ez a hit bonyolult hit, és ez a kétely bonyolult kétely. Mert nem egyszerűen a hit köteleességéről és a kételkedés köteleességéről van szó. Hanem az önmagával szemben kivívott, megharcolt hitről, és a vakhittel szemben kivívott, heroikus kételyről. Ágoston hite ugyanis nem kétely nélküli hit, hanem az önmaga másik felét, rosszabbik felét legyőző, diadalmas megtérés. France kételye ugyanis nem hit nélküli kétely, hanem az önmaga másik felét, konvencionális felét legyőző, diadalmas szkepszis. Nem felhőtlen hit, és nem áhítat nélküli kétely. Hanem malgré lui, heroikus hit, amelyben megőrződik a felszívott kétely és derűsen nosztalgikus kétely, amelyben megőrződik a felszívott hit. Mert csak az ihlet igazán, aki megélte a kételyt, csak az kételkedhet igazán, aki átélte a hitet. Így lesz az áhítatosan latin Ágoston és a szkeptikusan latin France egymást vonzó, nem taszító pólusai között az igazi eszmény az áhítatosan szkeptikus vagy szkeptikusan áhítatos latin Pascal, aki az ésszerű kételyből menekülve keresi az ésszerű hitet, a kétely örvényébe nézve fogad az Istenre.

Vagy így van ez a magyarság és európaiság ellentétében, ellentétes egységében is. Mert persze, hogy mélyen nyugatos, de magyar-pannon módon az. És persze, hogy mélyen magyar, de európai-nyugatos módon az. Nem sarkít-szembéállít sehol, inkább közelít-ki egyenlít mindenhol. Illetőleg csak a végletekben sarkít és utasít el. Az európai távlat nélküli, provinciálissá váló magyarság és a hazai gyökérzet nélküli, talajtalanná váló európaiság végleteiben. Így látja a magyar irodalmat is. Ellentéteket egyesítő tendenciák harcában. A kívülről való megtermékenyülés-szerzés és az önerőből kihordás-örzés egymást felfokozó és erősítő harmóniájában. Ahol a legnagyobbak – Vörösmarty, Arany, Ady – éppen ettől az egyénileg megvalósított egységtől a legnagyobbak.⁵

³ Fogaras. 1937. II. 555–561.

⁴ Tanulmányok Pascalról. 1910. I. 133–136. Ágoston. 1917. I. 472–499. A kételkedés köteleessége. 1912. I. 327–333.

⁵ Magyar irodalom. 1913. I. 359–421.

És végül a legátéltebb, legmegszenvetettebb, legpompásabb ellentét és egység. Ahol az ösztön áll szemben a tudattal, az élmény az intellektussal, az irracionális a rációval. A fiatal költő az elsőt vallja. Az érett költő a másodikat hirdeti. A prófétává emelkedett humanista a kettő egységére esküszik. A tudattal ellenőrzött ösztönösségre, az intellektus fényébe emelt élményre, a rációval megostromolt irracionálisra. Ezért ír először vallomások esszéjét Bergsonról. Majd felismeri benne is a veszedelmes világnézetet, és az áruló írástudókat ostromozó Bendához pártol, de sohasem tagadja meg, csak kiegészíti-kontrollálja a teremtő fejlődés, az intuíció, az élan vital bölceletét. De az eszményeiben nemcsak a metafizikus-intuicionista Bergson váltja fel a racionalista-humanista Benda, hanem az arisztokratikus, immorális vallásalapító Nietzsche, a patriarkális, morális vallásalapító Tolsztoj. A Bergsontól Bendához, Nietzsche-től Tolsztojhoz vezető út már a világot megítélő, nem törvényhozó, hanem törvényőrző, magányos próféta útja.⁶

Törvények

„Toronyba vonulásom egyúttal ítéletet jelentett, a logikátlan és csúnya világgal szemben. Bíró fia voltam, s véremlen az ítélkezés. Az ítélet jogát követeltem a költő számára; sohasem tudtam belenyugodni abba, amit eszem vagy igazságérzetem nem szentesített.” (Kosztolányi. 1936.)

Az ítélkezés tényleg a vérben volt. Itélkezett is egy életművön át. Korok felett, művek felett, gondolatok felett, emberek felett. Ezt legvilágosabban, a példa erejével, Kosztolányiról írott lírai-teoretikus nekrológiájában fogalmazta meg. A költőtárs eszménye Shakespeare volt, a mindent megértő ábrázoló, az óvé Dante volt, a mindent megítélő ábrázoló.⁷ Szubjektíve fűtött, de törvények szerint ítél. Szubjektíve átélte, de pontosan megfogalmazott törvények szerint. Ezek a művészete törvényei voltak, és mert élete a művészete volt, az élete törvényei is. A központban az egyéniség állt. Az önmagát felépítő-megőrző, tudatosan épített integer személyiség. Úgy, ahogy egyik látens eszménye, Goethe rögzítette az általa is hivatkozott sorokban:

„Üldöző-e, üldözött-e,
rab vagy zsarnok, vallja rég:
föld fiának legfőbb üdve
mégis a személyiség.

Tűrhető lesz minden élet,
lényeged ha megmarad;
elbírsz minden veszteséget,
amíg az vagy, aki vagy.” (Vas István ford.)

Csakhogy ez klasszikus-harmonikus, aranykori személyiségeszmény. Ő pedig az utópikusan aranykori költőóriással szemben vállaltan ezüstkori költőfilozófus. Új klasszicizmust óhajt, de az eredetnél komplikáltabbat. Olyat, amelyben a világ átélte diszharmoniója lett kiküzdött harmónióvá. És új személyiségeszményt óhajt, az eredeti harmonikusnál komplikáltabbat. Ugyancsak olyat, amelyben a világ átélte diszharmoniója lett kiküzdött harmónióvá. Ezért fordul korideálban az ellentétet egységé, a diszharmoniót harmónióvá oldó új klasszicizmus felé. És ezért fordul emberideálban a tudatot nem legyőző, hanem a tudattól legyőzött tudattalan felé, amely legyőzve-megőrizve formálja-mélyíti az új klasszicizmus komplikáltan gazdag személyiségtípusát.⁸

Ennek a személyiségeszménynek-emberiségeszménynek kettős a bázisa. Egyfelől a XIX. század nemesen liberális, heroikusan megőrzött fejlődésgondolata. Másfelől a klasszikus hagyomány ápolásán, a humán kultúra őrzésén nyugvó tradicionális literátorideál. Ez az általános európai színeződik nála speciálisan magyarrá. Latin-európai, pannón-katolikus, nyugatos magyarsággá. Persze a tradicionális

⁶ Bergson filozófiája. 1910. I. 136–157. A veszedelmes világnézet. Az európai irodalom története. 1934. Az írástudók árulása. 1928. II. 207–235.

⁷ Kosztolányi. 1936. II. 516–525.

⁸ Ezüstkor. 1930. II. 270–273. Új klasszicizmus felé. 1925. II. 137–141.

nem konzervativizmus, a hagyományörzés nem bezárkózás. Felszívódik belé, asszimilálódik benne a XX. század. Az is, amit veszedelmesnek érez. Például az érzelem- és élménykultusz, a vitalista mitológia. Csakhogy romboló erőből építő erővé szelídítve, meghatározó bölcséleti eszményből lírai ihletforrássá alakítva, rációval átvilágítva, humánusan átélt pszichés tartalommal emelve. Egyéniségét, életét, költészetét, eszméit is formáló törvényrendszer ez. Ezen alapul az irodalomról alakított elmélete, az irodalomtörténetről alakított víziója is. Esszéinek kapcsán maradjunk most ezeknél, „irodalomelméleténél és irodalomtörténeténél”.

Világirodalom

„Aki a világirodalom történetét írja ... a közöset keresi a sokfélében, az egységes szellemi folyamat nemzetileg széttagolt világunkban. Az egységes és egyetlen irodalmat idézi, mint egy nagy élő szellemet, amely megszületett valaha Görögországban, s továbbélve és gazdagodva a kereszténység világlelkében, nem halt meg akkor sem, amikor ez a lélek nemzetek szerint széthasadzni kezdett.” (Bevezetés az európai irodalom történetéhez. 1934.)

Bizony prekoncepciót szemlélet ez. Tudatosan-szándékosan az. Az alaptételt készen kapja – Goethétől –, csak éppen visszajára fordítja. Goethe ugyanis abból indul ki, hogy a sokféleségből lesz az egység, a nemzeti irodalmakból – integráció útján! – a világirodalom. Babits pedig abból indul ki, hogy az egységből lesz a sokféleség, a világirodalomból – differenciáció útján! – a nemzeti irodalmak. Integráció vagy differenciáció, színe vagy visszája, pozitív vagy negatív előjel, a gondolat egyformán humánus. Goethe a kezdődő német nacionalizmussal szemben hirdeti, hogy a népien különöst felváltja az emberileg általános, a nemzeti irodalmat a világirodalom. Előre kell lépni a világirodalomhoz. Babits a végső stádiumba lépett német és magyar nacionalizmussal szemben hirdeti, hogy az emberileg általánost felváltotta a népileg különös, a világirodalmat a nemzeti irodalom. Vissza kell lépni a világirodalomhoz. Eltökélten korszerűtlen. A klánszellem ellen lép fel. Az idegent megtagadó autarkiaival szemben védi a humánusait. A szűkkeblűen bezárkózóval szemben védi az intellektuális nyitottakat. Az egységes áramban hisz, ami összeköt minden nemzetet. Nem a különálló sajátosságban hisz, ami elválaszt minden nemzetet.⁹

Eszerint vázolja fel a folyamatot is. A közös tradíció a görög hagyatéka, a kontinuos latin szellem és a Biblia. Az első kettő egészen, a harmadik félig. Amennyiben az Ótestamentum népi-törzsi istene nem válik európai hagyománnyá, az Újtestamentum egyetemes-katolikus szelleme igen. Az antikvitás és a középkor természetes univerzalizációja után a reneszánsz tudatos hagyományteremtő gesztussal létrehozott, mesterséges egység. Ezt követi a kultúra tudathasadása, a nemzeti irodalmakra való szétesés tragikus folyamata. Csakhogy ezzel megváltoznak a belső mozgások erővonalai is. Eddig az egységen belül jött létre egy annak alárendelt, termékeny variabilitás. Most a sokféleségen belül munkál egy annak alárendelt, termékeny kontinuitás. A magyar irodalom a differenciáció hajnalán, annak jegyében születik. Dinamikáját az ekkor érvénybe lépő folyamatok határozzák meg. Ezért érvényesül benne – alaptulajdonságként – a vonzás vissza az anyaölhöz, a nosztalgia az elveszített egység után. Ettől lesz dominánssá az őrzés mellett a szerzés, a különös mellett az általános, a nemzeti mellett az európai. És azok a legnagyobbak, akikben az ellentétes mozgások erőegyensúlya a legharmonikusabban megvalósul.

Magyar irodalom

„En inkább a csóka mellett tartok, akit minden messze csillogás csábít és szárnyra kelt, mint a vakondokkal, aki egészen elégedett sötét és hazafias odvában. Semmiből semmi sem lesz. Melyik kultúra volt valaha autochton? Minden igazi szellemi termékenység messze hatások eredménye... Életerős fajok kívülről házasodnak, s a magyar kultúra története egész folyamán kiváltképpen és szükségszerűen exogám természetű.” (Ady és Párizs. 1932.)

⁹ Vö: Az európai irodalom története. 1934. és Magyar irodalom. 1913.

A meghatározás axiomatikus. Minden nemzeti irodalom, így a magyar irodalom alaptörvénye is benne van. Nemcsak a világirodalomhoz való viszonya, hanem speciális egyéni jellege, sőt értékta is. A kiindulópont a hazai irodalomhoz való viszonya, eredendően tudatos nyugatosság. Itt érdemes egy percre megállni. Ez nem egyszerű ténymegállapítás, hanem gesztus is. Gesztus, mely megfordítja a hazai irodalomtudomány hagyományos értékrendjét. Új univerzumba helyezi a hazai irodalmat, amelyben máshol helyezkednek el az értékteremtés irányát jelző állócsillagok. Két dolgot is hozzá kell ehhez tenni. Az egyik az, hogy ezt a fordulatot nem a hivatásos tudomány hozza, hanem az irodalmat tárgyál választó művészi ihletésű esszé. A másik az, hogy Babits útjelző-értékjelző gesztusa nyomán irodalomtörténeti koncepciók születnek. Vagy úgy, hogy követik, vagy úgy, hogy tagadják. Csak a legfontosabbakat jelezve: a követésből lesz, például, Szerb Antal irodalomtörténete; a tagadásból lesz, például, Németh László antiirodalomtörténete.¹⁰

Az irodalom, a mű és az alkotó hármasságában gondolkodik. A világirodalomhoz való viszony és az értékteremtés variációit ez a hármasság határozza meg. Mégpedig komplikált, egymást ellentéteiben felerősítő-kiegészítő módon. Az irodalom annál világirodalmibb, annál értékesebb, minél inkább nemzeti. Azaz minél karakterisztikusabban egyéni hanggal-árnyalattal járul hozzá a világirodalom sok tónusból összetevődően gazdag koncertjéhez. Emögött persze egy esztétikai elv van. Az, hogy az irodalom végső, összegező elve, amelyben minden teremtő-érték szülő mozzanat összefut, a forma. Nos, a forma mint végső esztétikai elv hordozza a társadalmi meghatározottságot, az esztétikaivá vált szociológiáit, és hordozza a nemzeti meghatározottságot, az esztétikaivá vált nemzetit. Itt, az esztétikaivá, azaz formává vált nemzetinél válik fontossá a nemzeti karakter, amely megmondja, mi is valójában az a formává váló nemzeti. Annál is inkább, mert ha a nemzeti válik esztétikaivá, akkor a nemzetinek a milyenségétől függ – természetes módon – az esztétikáinak a milyensége is.

Babits nemzeti karaktere irodalmi fogantatású. Tájából, történelemből, kultúrából összeszővődő, dinamikus szellemi tulajdonságrendszer. A hangsúly nemcsak a tulajdonságrendszeren van, hanem a dinamikán is. Azon, hogy nála – sok más, kétes értékű kísérlettel szemben – nem a nemzeti karakterből lesz történelem és kultúra, hanem a történelemből és a kultúrából lesz nemzeti karakter. Vagyis nem a karakter mint állandó határozza meg a történelmet és kultúrát mint változót, hanem a történelem és kultúra mint változó, határozza meg a karaktert mint változót. Így kap nem tudományosan-teoretikusan, hanem költői-metaforikusan nem rögzíthető, csak megnevezhető nemzeti tulajdonságokat. Csupán a legfontosabbakat: a benyomások mélysége és az átélés intenzitása helyett a benyomások sokfélesége és az átélés extenzitása. Ez – mármint a mélység és az intenzitás hiánya – eredményezi, hogy nem nő magasra a magyar dráma. És ez – mármint a sokféleség és az extenzitás megléte – eredményezi, hogy magasra nő a magyar líra. Az érzelmek mélységének veszedelmeit a ráció ereje oldja fel. Ez – mármint az érzelmi mélységek feloldása – eredményezi, hogy hiányzik a metafizikai hajlam és a tragikus alaphang. És ez – mármint a ráció egyensúlyozó szerepe – eredményezi, hogy dominál a realista hajlam és a komikus alaphang.

Az irodalom nemzeti-specifikus karakterét a mű általános-emberi karaktere ellensúlyozza. Az irodalom annál világirodalmibb és annál értékesebb, minél inkább nemzeti. Az irodalmi mű annál világirodalmibb és annál értékesebb, minél inkább általános. Az irodalmat ugyanis egészének formája határozza meg. Az egyes művet pedig egészének tartalma határozza meg. Az irodalomban az esztétikaivá, formává lett társadalmi és nemzeti éppen sajátossága által hoz létre értéket és lesz világirodalmivá. De az irodalmi műben a tartalmivá, nem esztétikaivá lett társadalmi és nemzeti nem hoz létre értéket és nem lesz világirodalmivá. Vagyis az elsőt csak a speciálisan nemzeti forma teszi világirodalmivá és értékessé. A másodikat csak az általánosan emberi tartalom teszi világirodalmivá és értékessé. Egy lépéssel meghosszabbítva a gondolatmenetet, a provincializmus kérdésébe ütközünk. A specifikusan nemzeti a formálás rangja és a távlat európaisága nélkül provinciális, nincs benne közös felület, nem kapcsolódik a világirodalom áramába. A formálás rangja és a távlat európaisága a speciálisan nemzeti nélkül provinciális, nincs benne egyéni szín, nem kapcsolódik a világirodalom áramába. Irodalom és irodalmi mű világirodalmiságának, esztétikai értékének, provincializmusa vagy európaisága ellentétes előjeleinek konfliktusa az irodalmi alkotásban oldódik fel. Benne egyensúlyozzák ki egymást és válnak egységgé a szembeeső energiák. Benne kristályosodhat nemzeti

¹⁰ SZERB Antal: Magyar irodalomtörténet. 1934. NÉMETH László: Kisebbségben. 1939.

formává az emberi tartalom, emelkedhet európai rangra a helyileg korlátozott, süllyedhet helyileg korlátozottá az európai rang. Ez eredményezi, hogy a magyar irodalom – fő vonulataiban – létrehozza az európai irodalom nemzetileg színezett, azonos értékű mását. Így lesz Balassi magyar Villon, Zrínyi Magyar Tasso, Pázmány magyar Bossuet – és így tovább. Ez már egyéni irodalomtörténet – európai és magyar irodalomtörténet – körvonala, de kell még néhány alapelv, egyéni irodalomelmélet is.¹¹

Irodalomelmélet

„nem a seiend, hanem a geltend, ami mindörökre gilt” (Egy filozófus halálára. 1917.)

Ez az irodalom egész történetében érvényes, „mindörökre gilt” törvény, három elemre épül. Az irodalmi eszményítésre, az irodalmi expresszióra és az irodalmi személyiségre, pontosabban szövegre és nagy személyiségre, a zsenire. A tagolásnak, rendszerezésnek, az irodalmon belüli elkülönítésnek az elveit a három elem súlya, az adott műben vagy irodalomban megjelenő minősége határozza meg. Ez rendkívül lényeges pont Babits irodalomelméletében. Ugyanis ezen az alapon veti el a műfajt mint az irodalmi jelenségek dinamikus jellegétől idegen, stabil rendszerező elvet. És ezen az alapon veti el a nemzetit mint az irodalmi jelenségek egyetemes jellegétől idegen, partikuláris rendszerező elvet.

Sokban kötődik a pozitivistá hagyományhoz, az eszményítés mégsem a Taine-től tanult „eszmény” az irodalmi műben és nem is az Aranytól tanult „a való égi mása”, hanem egy egyedi teremtés-esztétikával összefüggő, sajátos tükrözési-kifejezési teória. Világosan elkülöníthető a negatív-tagadó és a pozitív-állító oldala. A tagadás a naturalista-realista hagyomány ellen irányul. A ráismerés örömeivel a felfedezés örömeit, a meglevő világ kifejezésével a leendő világ teremtését, a valóság megjelenítésével az új valóság létrehozását állítja szembe.¹² Az állítás egy alkotó-teremtő-útmutató művészlét igenlésére irányul. De ebben az igenlésben is van egy tagadó mozzanat. A váteszesség tagadása. Az útmutató művészlétet – mint tehetségből és felelősségből összetevődő humánus küldetést – vallja. A vátesz művészlétet – mint zsenipózból és kiváltságtudatból összetevődő nemzeti küldetést – tagadja.

Az alkotó-teremtő eszményítéselv inkább lírai, mint teoretikus forrása Bergson. A fizikai világnak, az életnek és a kettő teremtő tükrözésének az elkülönítésével. Az első, a fizikai világ a determinált mechanizmusok birodalma. A második, az élet az indeterminált teremtő idő és az életlendület, az élan vital birodalma. Az első, a determinált mechanizmust az ész ismerheti meg. A második, az indeterminált teremtést és életlendületet csak az intuíció ismerheti meg. Az intuíció követheti az élet indeterminált teremtő mozzanatából adódó sokféleséget, indeterminált lendületéből adódó kibomlást és variabilitást. Az észhez tapad a tudós. Az intuícióhoz tapad a művész. Benne válik a teremtő indetermináltság tudatos alkotássá, az intuitív felismerés eszményítő-magasabb szintre emelő tükrözéssé. Ez a teremtő tükrözés Babits egyéni bergsonizmusának esztétikai summája. Ebből az alkotó, megújító, reveláló, konvenciót oldó jellegből tevődik össze a művész helyhez és időhöz nem kötött, ideális baloldalisága. Esztétikájában-irodalomelméletében lényeges összetevő Bergson. De nem mindig, és nem egyformán. A veszedelmes világnézet humanista-racionalista megtagadásában a bergsoni észellenes indeterminizmusnak és élményszerű intuícionizmusnak a visszavonása is benne van.¹³

A második alapelv, az expresszió az egyedi emberi lélek kifejezése. Ezért mélyen összefügg az egész teória központjával, az individuumból és a zseniről szóló tanítással.

Személyiség

„Korunk szeret kollektív jelszavakat hangoztatni, s felejteti azt, hogy minden kollektív jelszó voltaképp szétválasztó, valamely nemzet vagy párt vagy világnézet nevében eldarabolja az emberiséget. Az egyetlen kollektivitás, amelyhez minden ember hozzátartozik: az emberi egyének közössége.

¹¹ Magyar irodalom. 1913. Tanulmány a magyar irodalomról. 1927. II. 185–201. A magyar jellemről. 1939. II. 628–666.

¹² Könyvről könyvre. 1923. II. 5–92. Irodalom és társadalom. 1912. I. 312–316.

¹³ Bergson filozófiája. 1910. Veszedelmes világnézet. 1918. Játékfilozófia. 1913. I. 290–312.

Goethe ennek a legnagyobb közösségnek a dalnoka, a legnagyobb és legdemokratikusabb hadsereg zászlaját lobogtatja. Aki igazán és mélyen önmaga tud lenni, az mindenkivel testvér.” (Goethe. 1932.)

Furcsa vallomás. Tagadásból és állításból tevődik össze. De nem innen a furcsasága. Hanem onnan, hogy egységbe hozza a kettőt. De csak félig. Mert az állításba, az individuum tisztelőbe bevonja a megtagadott kollektívumot. A megtagadott kollektívumba azonban nem vonja be a tisztelt individuumot. Nem is teheti. Hiszen azért tiszteli az individuumot, mert az tartalmazza a kollektívumot is. És azért tagadja meg a kollektívumot, mert az nem tartalmazza az individuumot is. Vagyis van egy eszménye a szabad kollektivitást is megvalósító szabad individuumról. És van egy fantomja a szabad individualitást kizáró kötött kollektívumról. Gondolatvilága, életérzése, költészete alapdilemmája ez. Megmagyarázható belőle szinte minden az életében és a művészetében. És megmagyarázható belőle minden az irodalomelméletében.

Mert az expresszió mint az egyéni lélek kifejezése az egyszeri individuum megismételhetetlenségére építő, szuverén módon költői esztétika és irodalomelmélet alapkategóriája. Olyan alapkategória, amely kizárja a közkeletű megoldásokat. Például a szociológiai és a pszichológiai megoldásokat. Mert olyan egyénről van szó, aki nem magyarázható a társadalomból – legfeljebb belőle magyarázható a társadalom. És nem a pszichológia által felfedezhető, általános emberi lélekről, hanem csak a művészet által kifejezhető-felfedezhető egyszeri-emberi lélekről. Ebben a szociológiától-pszichológiától mentes, lírai esztétikában és irodalomelméletben az alkotó és kifejező egyén az egész művészi folyamatot teremtő és megújító első mozgató és továbbmozgató, a teoretikusan már továbbbelemelhetetlen őselv. Nemcsak esztétikai elv, hanem történeti elv is. Rá épül nemcsak az irodalom elmélete, hanem az irodalom története is. Az arisztokratikusan felfogott világirodalom Babits írta története, amelyben a legnagyobbakat folytatják egymást a többiek feje fölött, országhatárokon és korszakhatárokon át.

Persze ebben a zsenifogalomban nemcsak az újításra, az invencióra esik a hangsúly, hanem a folytatására, a tradícióra is. A zsenialitás ugyanis a múlt teljes átélése, a tradíció saját kincsként való kezelése, és az ebből kinövő vagy ennek ellenében kinövő újító mozzanat. Ez a tradicionális-újítás a determináltság és indetermináltság egysége. A tradíció a determináció ereje, az újítás az indetermináltság energiája. Csakhogy az indetermináltság a determináltságból nő ki, az újítás a tradíció tagadása vagy folytatása. Vagyis ebben a zseni által teremtett-mozgatott irodalomtörténetben a jelen tartalmazza a múltat, de a jelen és a múlt nem tartalmazza, csak körülírja a jövőt. A tradíciót folytató és tradíciót teremtő zseni Babits hagyományörzésének és klasszicitásának és Bergson teremtő idejének és élan vital-jának az inkább lírai, mint teoretikus egysége. Persze több típusa-variánsa van. Így a klasszikus tradíciót összegező és a modern komplikáltságot megalapozó Arany. A tudattalant a tudattal fékező, a tudatot a tudattalannal színező Vörösmarty. A hitetlenséget hitté tisztító Ágoston. A hitet szépségszé finomító France. Az indulatos és ítélező, indulatosan ítélező Ady és Dante.^{1 4}

Ez a romantikából és rációból összeszőtt, humánus zsenielmélet nem rossz bázis. Ráépülhetnek az új irodalomtörténet tartó pillérei.

Irodalomtörténet

„Gyulai nem volt mély gondolkozó: nem tartozik a nagy kritikusok közé, akiknek elmélete, módszere túléli az aktualitást. Viszont egyes ítéletei a Prokrusztesz-ágy benyomását teszik: nagy költőink többek, mint ő látta, ezt a többet még nekünk kell felfedezni.”

(Az igazság Gyulai Pálról. 1911.)

Fel is fedezte. Legalábbis elkezdte a felfedezést. Legalábbis varázsvesszővel megmutatta, hol rejlik a kincs. Ezt a tagadást fordította állítássá. Ebből vázolta fel a magyar irodalom új hosszmetzetét és új értékterképét. Amit tagad, az a Széchenyi ostromozta magyar parlag, az Ady ostromozta magyar ugar. Amit állít, az az aktualitásmentes irodalmi forradalom hite, az igazság örök csillagait követő írástudó hűsége. Innen ritkán lendül tovább, akkor is félhittel, és azt is megtagadja. De ezt, az irodalmi

^{1 4} Babits irodalomelméletét több elszórt megjegyzésén túl 1919-es egyetemi előadásai alapján rekonstruáltam. Vö: Az irodalom elmélete. 1919. I. 553–646.

forradalmár és a humanista írástudó pozícióját mindig megvédi. Még akkor is, amikor egyezkedve vitázik Berzeviczy Alberttel, még akkor is, amikor riadtan mentegetőzik tizenkilencben.¹⁵

Csak a vázlat vázlatára szorítkozva: az új irodalomtörténet és értékrend kiindulópontja az európai reneszánsz nemzetekfeletti áramába beállított, ellentmondásoktól szenvedő, zseniális Balassi és a családfájában Vergiliusig visszavezetett, Tassóval rokon, magyar barokk Zrínyi. Felragyog nála a *confessiók* tragikusan magányos Rákóczija és a naplóíró, romantikusan zseniális Széchenyi. A legnagyobbakhoz méri őket, az irodalmi gyónás felülmúlhatatlan, ellenkező előjelű mestereihez, Ágostonhoz és Rousseauhoz. Bennük látja a magyar karakter sajátos variánsait, a cselekvésképtelenség szülte vívódást, a lázas cselekvés szülte mérlegelő tépelődést. Vörösmarty az egyik csúcspont. Az ellentétéktől szaggatott, megkettőzött pszichéjű, európai rangú, dekadensen ideges magyar zseni. Ez az egyik legnagyobb felfedezése. Legalábbis ő kerekíti művészi portrévá azt a néhány vonást, amit Schöpflin már korábban felvillantott.¹⁶ Petőfi és Arany ismét a magyar zseni két típusa. Egy extravertált és egy introvertált. Egy a jelenben élő és benne csak a jövőt látó pillanat embere, egy a jelenben élő és benne csak a múltat látó örökkévalóság embere. Petőfi, a zseniális nyárspolgár, Arany a nyárspolgári zseni. Persze az igazi, saját eszmény a „Hamlet-lelkű”, modern diszharmonióival megvert, oldódni nem tudó Arany. Ő a kortársak közvetlen előde, a danteien jelképes Ady (Ady itt nem Arany ellentéte, hanem utóda!), Tóth Árpádé, Juhászé, Karinthyé, Kosztolányié.

Lehetne folytatni, de se hely, se alkalom. Ő fedezi fel az új magyar irodalomtörténetet és az általa inspirált nyugatos esszéművészet, nem a magyar irodalomtudomány.

Bizony, prekoncepciót magyar irodalomtörténet ez, ahogy európai irodalomtörténete és irodalomelmélete is az. Felfedez értékeket és védi a maga felfedezte értékeket. Ezek sokfélék. Megpróbáltam szólni rólok. De egyről ismételtelen kell. Egész műve egyetlen kiáltás a szuverén-integer személyiség védelmében.

Ez szól a költő gondolati lírájában az akarat által nyert hit pátoszával:

„Mert ne gondold, hogy annyi vagy, amennyinek látszol magadnak
mert mint látásodból kinőtt szemed és homlokod, úgy nagyobb
részed énedből, s nem ismered föl sorsod és csillagod
tükörében magadat,

és nem sejtéd, hogy véletleneid belőled fakadnak,
és nem tudod, hogy messze Napokban tennen erőd
ráng és a planéták félrehajtják pályád előtt
az adamant rudakat.”

(Zsoltár férfihangra. 1918.)

És ez szól a humanista költői esszéjében a tények miatt elvesztett hit zaklatottságával:

„Az irodalmi baloldal, az igazi, azokból rekrutálódik, akik nem engedelmes girouette-jei a szeleknek, hanem szabad madarak ellenséges viharok között; pártjuk az igazság, osztályuk a nép; s ezenkívül egyedül vannak, egyedül az egész világ ellen.

De hányan vagyunk még? ”

(Baloldal és Nyugatosság. 1930.)

Poszler György

¹⁵ A hivatkozott esszéeken kívül lásd Baloldal és nyugatosság. 1930. II. 280–286. A kettészakadt irodalom Bp. 1927. II. 170–185. Magyar költő kilencszázötvenkilencben. 1919. I. 646–667.

¹⁶ Vö: SCHÖPFLIN Aladár: A két Vörösmarty. Válogatott tanulmányok. Bp. 1967. 187–197.